

ОСОБЛИВОСТІ АБРЕВІАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ АВІАЦІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Халіновська Л., 2010

У статті з'ясовано актуальні питання авіаційної термінології: термінотворення за допомогою абревіації, структурні типи абревіатур, утворення авіаційних термінів за допомогою конденсації, телескопії.

Ключові слова: термін, авіаційна лексика, абревіатура, конденсація, телескопія.

The pressing questions of aviation terminology are found out in the article: term-formation by abbreviation, structural types of abbreviations, formation of aviation terms, by condensation, bleedings.

Keywords: term, aviation vocabulary, abbreviation, condensation, bleedings.

Термінологічний словотвір є одним з важливих питань українського термінознавства. Дослідженням у цій галузі, зокрема й у царині абревіації, присвятили свою роботу науковці з Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні (відділ структурно-математичної лінгвістики): Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, які мають низку праць із проблем деривації та словотвору [6].

Окреме дисертаційне дослідження І. М. Думчак «Універбація в українській мові» присвячене перетворенню стійких словосполук в однослівні похідні на матеріалі сучасної української мови, автор дослідив семантичні та стилістичні особливості універбів [1]. Абревіатури-неологізми розглядає Л. В. Туровська. На її думку, абревіатури «виникають як у писемному, так і в усному мовленні, відбиваючи розвиток суспільства, культури, науки, техніки, відображаючи сутність нашого повсякденного життя, тісно пов'язані з лексичним оточенням, де іноді досить натяку для того, щоб вказати на значення такої лексеми» [2, с. 52].

Отже, актуальність даного дослідження полягає в тому, що на сьогодні ще не було комплексного лінгвістичного дослідження української авіаційної термінології (далі — УАТ): аналізу походження, процесів творення, систематизації та вноормування і, зокрема, термінологічної абревіації.

Одним зі способів творення авіаційних термінів є абревіація. Інтенсивне входження в ужиток абревіатур зумовлене передусім позамовними чинниками, зокрема активізацією міжнародних зв'язків України в галузі літакобудування, організації повітряного руху, співпрацею держави з міжнародними організаціями ІКАО, ІАТА тощо. Поява значної кількості складних синтаксичних структур на позначення певних понять дещо перевантажує мову, робить її менш гнучкою, незручною для спілкування. До того ж, деякі номінації настільки громіздкі, що ними послуговуватися дуже важко. У зв'язку із цим у сучасній мові й діють інтралінгвальні чинники, найважливішими з яких є закон економії мовної енергії, мовних засобів [3, с. 153]. На думку Н. Ф. Клименко, «абревіатура (італ. *abbreviatura*, від лат. *abbreviatio* — скорочення), складноскорочене слово — похідне слово, що виникає внаслідок абревіації. Утворюється складанням скорочених основ і буває здебільшого еквівалентною словосполученню, яке її мотивує» [4, с. 7].

Унаслідок конденсації переважно складних синтаксичних конструкцій творяться ініціальні абревіатури на зразок: *УАТК* — українська авіатранспортна компанія; *АНТК ім. О. К. Антонова* — авіаційний науково-технічний комплекс ім. О. К. Антонова тощо.

Суть абрєвіаційного способу полягає в тому, що внаслідок скорочення (абрєвіації) слів терміна-словосполуки утворюється слово-абрєвіатура, яке набуває граматичних ознак іменника (напр. *ВПС (військово-повітряні сили)* [5, с. 33]. Особливістю абрєвіатур є їхнє паралельне існування зі словосполуками, а також те, що вони «виникають услід за повним найменуванням», наприклад, *турбореактивний двигун (ТРД)*. Появу нового типу слів — абрєвіатур — М. Я. Плющ пояснює удосконаленням і збагаченням системи словотворення попередніх епох мови [5, с. 85].

Однією з основних причин виникнення абрєвіатури є потреба в точності, мовленнєвій і графічній економії. Характерною рисою термінологічної абрєвіації є те, що вона найчастіше використовується як паралельний варіант багатокомпонентних термінів, які, зазнаючи компресії, утворюють нові слова, не змінюючи значення вихідного терміна: *авіаційний двигун — авіадвигун* тощо.

Як зазначає Т. Б. Горохова, «екстралінгвальні чинники свідчать про прагнення передати зміст поняття мінімумом мовних засобів, доцільність використання скорочених форм термінів-словосполучень* пояснюється тим, що поняттєвий бік тексту не спотворюється, за допомогою контексту усувається можливість неадекватного (неправильного) розуміння скорочених форм терміносполучень» [6]. Дослідниця виділяє такі групи скорочених найменувань: а) буквені скорочення (використовуються як текстові скорочення, шифри й науково-технічні терміни: *турбореактивний двигун — ТРД, літак із системою керування пограничним шаром — літак із системою КПШ*); б) текстові скорочення (використовують за багаторазового повторення терміна для організації більш економного й стислого викладу матеріалу: *літальний апарат — ЛА, злітно-посадкова смуга — ЗПС*); в) абрєвіація у формі умовних шифрів (назви серій літаків і гелікоптерів: *Ан (АНТК ім. О. К. Антонова); Су (КБ ім. П. О. Сухого); МіГ (КБ Мікояна і Гуревича)* тощо); г) термінологічні скорочення (відрізняються від текстових скорочень тим, що останні вживаються, виправдовуючи принцип мовної економії, а термінологічні — потребою використання коротких термінів: *Центральний аерогідродинамічний інститут ім. проф. М. С. Жуковського — ЦАГІ*) [6].

Скорочені одиниці, що виникають унаслідок абрєвіації структурно відрізняються від базових слів. Вони компактні за структурою, мають власні граматичні ознаки. На думку О. А. Стишова, в українській мові є три основні групи абрєвіатур: *часткові (частковоскорочені, контрактури), ініціальні, комбіновані* [3, с. 154].

Схожого погляду дотримується О. Селіванова, доповнюючи класифікацію О. А. Стишова ще одним типом абрєвіатур: *графічні (умовні)* [7, с. 289-331]. У своєму дослідженні ми дотримуємося останньої класифікації.

Терміни-абрєвіатури досліджуваної терміносистеми поділяємо на: а) часткові, утворені складанням частин усіх слів, що входять до базової словосполуки: *відикон* (від лат. *video* — бачу і гр. *eikon* — зображення — телевізійний електронно-променевий прилад); б) складанням частини одного твірного слова й цілого другого твірного слова: *техмінімум, бортжурнал, кильблок* та ін. Характерною особливістю частково скорочених абрєвіатур (контрактур) є — скорочення одного чи кількох компонентів твірної синтаксичної структури (базової словосполуки), за умови обов'язкового збереження одного повного слова, напр. *авіасалон — авіаційний салон; авіазавод — авіаційний завод* та ін. Саме збереження одного повного слова сприяє більшій прозорості внутрішньої форми абрєвіатури, полегшує її розуміння та сприйняття слухачами й читачами, активізує процес ухвалення цих одиниць до загальноживаної лексики та подальшу їхню кодифікацію.

Структура частково скорочених слів свідчить про їх проміжний характер між абрєвіацією й основоскладанням. Надзвичайно продуктивними є універбати (конденсати, компресиви) — лексеми, що виникли на базі словосполуки стисненням його компонентів унаслідок поєднання усіченого слова — означення та повного слова-означуваного. Компресивний словотвір широко

---

* словосполук — ред.

використовують у науково-технічній термінології тому, що він сприяє економії мовних засобів, а також завдяки своїй короткості. Початковими скороченими компонентами прикметникового походження найчастіше виступають переважно запозичені *лексемо-морфем*. Це складні терміни-композиції з основами *аеро-*, *авіа-*. Наприклад: *аеролог*, *аеролоція*, *аеротаксі* та ін.; *авіатраса*, *авіафрахт*, *авіадизель* тощо. Аббревіатурами такі терміни вважають також Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. [8].

Ініціальні аббревіатури творяться: а) складанням перших букв твірних слів *АСК* ← *а-втоматизована с-истема к-ерування*; *ЦКП* ← *ц-ентр к-ерування п-ольотами*; *СЖЗ* ← *с-истема ж-иттє-забезпечення*; б) складанням букв і звуко-цифр: *Су-28* ← *літак КБ Сухого, 28-а модель*; *Ан-78* ← *літак КБ Антонова, 78-а модель*, які є різновидом ініціальних аббревіатур із числовим (цифровим) компонентом та ін. [3, с. 158]. Літерні аббревіатури, наприклад, *РЛС* — ер-ел-ес (радіолокаційна станція).

До ініціальних аббревіатур (акронімів), як групи лексичних скорочень, належать лексеми, що постали на основі ініціальних, тобто початкових звуків чи літер складної номінації. Зокрема: літерні, звукові, літерно-звукові, літерні та звукові з числовими складниками.

Комбіновані утворюються складанням частин першого твірного слова й звуків, букв, цифр: *мініБІКА* (*багаторазовий повітряно-космічний апарат*), *мініЕОМ* (*електронна обчислювальна машина*), *УКХ-прийомопередавач* (*ультракороткі хвилі*).

Графічні утворюються вичленовуванням першої літери: а) простого слова (графічні позначення): *S-подібний*, *V-подібний*, *T-подібний*; б) складного слова чи словосполучення *пА* ← *п-іко-а-мпер*.

Звуковими називаються аббревіатури, які вимовляються за звуками, а не за назвами літер, наприклад: *ПАХ* — *п-оверхнева а-кустична х-виля*; *НКАУ* — *н-аціональне к-осмічне а-генство У-країни*.

Існує також тип аббревіатур, зміст яких в українській мові перекладається, а сама аббревіатура є незмінною — це аббревіатури-кальки, наприклад: *ІКАО* (*International Civil Aviation*) — *Міжнародна організація цивільної авіації*; *IATA* (*The Air Transport Association*) — *Міжнародна асоціація транспортної авіації*; *VOR* — *надвисокочастотний (ультракороткохвильовий) всенапрямлений радіомаяк*; *ІЛС* — *інструментальна система посадки (система посадки за приладами)*. Використання таких аббревіатур пояснюється міжнародними авіаційними стандартами, які однакові для всіх держав, та входженням цих (і подібних аббревіатур) до міжнародного науково-технічного фонду.

Отже, терміни-аббревіатури за своїми структурними, семантичними, фонетичними, стилістичними, графічними ознаками є неоднозначними. Вони мають риси лише вторинної (повторної) номінації й використовуються для мовної економії, для зручності для багаторазового вживання. Для авіаційної термінології характерним є використання термінів-аббревіатур паралельно з повними термінами, особливо в професійному мовленні.

Одним зі способів словотворення в авіаційній термінології є телескопія, за якою початковий елемент одного слова склеюється з кінцевим другого. На відміну від аббревіації, телескопія орієнтується на розрізнені слова, між якими існують відношення сурядності [9, с. 680]. На думку Жлуктенка Ю. А., Березинського В. П., Борисенка І. І. телескопія посідає проміжне місце між словоскладанням і аббревіацією: такого способу, за якого слово ніби виникає внаслідок злиття повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або поєднанням двох усічених основ вихідних слів [10]. На відміну від аббревіації, в основу якої покладено підрядна словосполучення, телескопія орієнтується на сполучення слів із сурядним зв'язком або на розрізнення лексем, які синтагматично не пов'язані. Наприклад, у засобах масової інформації поширене слово *медікоптер* (*медичний гелікоптер*): літальний апарат (вертоліт), який вилітає у важкодоступні райони для здійснення рятувальних операцій: надання невідкладної швидкої допомоги, термінової операції, транспортування хворих і поранених, як синонім до *медікоптер* вживають *єврокоптер* (*європейський гелікоптер*) тощо; *авізент* (*авіаційний брезент*): матеріал, що використовується в авіації; *авіаль* (*авіаційний алюміній*): авіаційний сплав на основі алюмінію, також містить магній,

кремній, мідь, марганець, хром; **силумін** (силіцій (кремній) + алюміній) — загальна назва групи сплавів на основі алюмінію, такі сплави використовують в авіації для різноманітних ливарних виробів. Для сучасної української авіаційної термінології характерними є спроби використання телескопії як нового способу термінотворення авіаційних номінацій. У подібних випадках також закономірним і виправданим є застосування закону мовної економії й наявна тенденція мови науки і техніки до утворення компресивних назв.

Отже, використання аббревіації в українській авіаційній термінології сприяє компактності та цільності оформлення авіатермінів, виразнішого їх мотивування та яскравості внутрішньої форми. Використання аббревіатур у науково-технічній термінології мотивується їхньою компактністю, лаконічністю та сприяє здійсненню закону мовної економії, подальшій кодифікації, стандартизації української авіаційної термінології.

Зважаючи на зазначене вище, потрібне ґрунтовне наукове дослідження української авіаційної термінології: лексико-семантичних процесів, словотвору, походження термінів тощо.

1. Думчак І. М. *Універбація в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова»* / І. М. Думчак. — Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 1998. — 16 с. 2. Туровська Л. В. *Абревіатури-неологізми в сучасній українській термінології* / Л. В. Туровська // *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: V Міжвуз. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови, присвяченої Дню української писемності та мови, 6 лист. 2009 р.: тези доп.* — К., 2009. — С. 51–52. 3. Стишов О. А. *Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія [текст]* / О. А. Стишов — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. — 388 с. — ISBN 966-8359-04-6. 4. Клименко Н. Ф. *Абревіатура* / Н. Ф. Клименко // *Українська мова: Енциклопедія; [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] — 2-ге вид., випр. і доп.* — К.: Укр. енцикл., 2004. — 824 с. 5. Плющ М. Я. *Словотворення та вивчення його в школі: монографія* / Марія Яківна Плющ. — К.: Рад. школа, 1969 — 132 с. 6. Слово. Текст. Язык [Електронний ресурс]: підсумки конференції «Прикладна лінгвістика» / Горохова Т.Б. Пути образования и функционирования аббревиатур в авиационной терминологии. — Режим доступу до статті: // http://fixed.ru/prikling/conf/stilsist1/print_putionmuetso.html. 7. Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія* / Олена Селіванова. — Полтава: Довкілля. — К, 2006. — 716 с. 8. Клименко Н. Ф. *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія* / Ніна Федорівна Клименко, Євгенія Анатоліївна Карпіловська, Лариса Павлівна Кислюк. — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. — 336 с. 9. Клименко Н. Ф. *Телескопія* / Н. Ф. Клименко // *Українська мова: Енциклопедія. [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін.] — 2-ге вид., випр. і доп.* — К.: Укр. енцикл., 2004. — 824 с. 10. Жлуктенко Ю. А. *Английские неологизмы.* / Ю. А. Жлуктенко, В. П. Березинский, И. И. Борисенко и др. — К.: Наук. думка, 1983. — 172 с.